

skulptura ni moderna, ker je funkcionalno stol«. Kriterij nas s svojo aksiomatično resničnostjo osupne, saj se nam na prvi mah zdi, da je impliciten slehernemu presojanju, pa se ob razmišljanju pokaže, da ga v praksi kaj malo uporabljamo in da bi utegnil biti v pametnih rokah zanesljiv indikator za razločevanje pravih in zlaganih vrednot.

Marjan Brezovar

DVE NEMŠKI KNJIGI SPOMINOV IZ DRUGE SVETOVNE VOJNE

(E. Dollmann »Der feige Held« in H. Neubacher »Sonderauftrag Südost 1940—45«)

Število knjig, ki so izšle v kratkih letih po drugi svetovni vojni in ki obravnavajo dogodke iz te dobe ter nam predstavljajo osebe, ki so v njej imele bolj ali manj važne vloge, je skoroda nepregledno. Zbirke uradnih dokumentov, največkrat tako prikrojene, da zaman iščemo v njih, kar bi nas posebno zanimalo, ker bi to bilo pač manj ugodno za izdajatelja; spomini bivših vladarjev, vladnih predsednikov, zunanjih ministrov, ambasadorjev, maršalov, generalov, admiralov, kardinalov, ki tudi vsi v večji ali manjši meri kažejo pravkar omenjeno pomanjkljivost in ki največkrat prikazujejo pisca kot mučenika, osvoboditelja in velikega prijatelja človeštva, a so v resnici le široki javnosti namenjeni zagovori in opravičila za lastne krivde in za storjene krivice. Take publikacije so imele v našem tisku le slab odmev. Brali smo sicer o Churchillovih spominih in morda še o Cianovih dnevnikih, o katerih pa ni gotovo, kolik del je ponarejen. To pa se mi ne zdi umestno. Kajti kljub omenjenim pomanjkljivostim ali morda prav zaradi njih bi bilo dobro, da bi tudi pri nas več pisali o takih publikacijah in da bi to ali ono dobili v slovenskem prevodu.

Poleg teh, recimo oficialnih ali oficioznih izdaj pa ni nič manj bogato število knjig, katerih avtorji so minoris gentium, a ki so bili aktivne ali pasivne priče dogodkov druge svetovne vojne. Med takimi deli lahko izbira bralec po svojem okusu, saj dobi med njimi suhoparne ali živahno spisane dnevnike, dolgovezne, a tudi prav spretno in duhovito sestavljene spomine pa tudi prikaze vojnih dogodkov v leposlovni obliki, v obliki romanov in povesti, ki imajo pogostoma pravo literarno vrednost. Slovenskim bralcem sta od te vrste literature vsaj po poročilih najbolj znani Malapartejevi knjigi »Kaputt« in »La pelle« (Koža), ki kažeta razmere in epizode v Italiji ob koncu vojne in neposredno po njej iz neke nenavadne in nenaravne perspektive, toda v taki obliki, da bralec ne ve, kje se končuje realnost in se začneja piščeva fantazija. Morda so tudi slišali o Trizzinovi knjigi »Navi e poltrone« (Ladje in naslonjači) in o Biasionovi knjigi »Sagapò« (Ljubim te), ki sta imeli močan odmev v italijanskem parlamentu. Antonio Trizzino je v omenjeni knjigi, kateri je sledila še druga, »Settembre nero« (Črni september), razkril dvolično vlogo italijanske mornarice in njenih voditeljev med drugo svetovno vojno. Odlomki iz dnevnika maršala Rommela, ki jih je v teh dneh objavil neki neofašistični dnevnik, le potrjujejo Trizzinovo razkritje. Renzo Biasion, ki je v nemškem ujetništvu pod silo razmer iz

slikarja postal pisatelj, pa je v leposlovni obliki opisal komične in tragične ljubezenske dogodivščine italijanskih vojakov v sestradani in zlakoteni Grčiji za časa italijansko-nemške okupacije.

Čudim se pa, da ni doslej nihče ne samo pri nas, temveč niti pri Hrvatih omenil romana Brunella Vandana »Il quando e il come« (Kdaj in kako), ki je izšel lani v založbi Mondadorija. Je to prav zamotana, skoz in skoz silno napeta povest, v kateri je toliko in tako različnih oseb, da mora bralec marsikatero stran vdrugič prebrati, da se znajde. V tem pogledu pa tudi glede vsebine in načina podajanja me Vandanova knjiga spominja na nemški roman »Märkische Argonautenfahrt«, s katerim je zaslovela prej neznana pisateljica, katere imena pa se ne morem več spomniti. Avtorica nam opisuje čudno mešano družbo: Nemce, Slovane, Francoze, Žide, moške in ženske, umetnike, družinske matere, nune, ki jih je ob koncu vojne po čudnem naključju skupaj stegla usoda in ki brez pravega cilja in brez realnega upanja v bodočnost tavajo proti zahodu. Vso povest preveja neki religiozno mistični in močno erotični duh.

Podoben je Vandanov roman. Množica oseb, tragičnih in smešnih, narodnostno silno pomešanih: Italijani, Hrvati in buržoazni ostanki raznih drugih narodnosti iz časa Avstroogrske monarhije, ob obali med Reko in Lovranom. Slike in dogodki iz dnevov osvoboditve tega ozemlja se menjajo in si sledijo s kinematografsko hitrostjo in pestrostjo. Meja med zgodovino in legendo je zabrisana. Iz stika tolikih in tako različnih osebnosti nastajajo močno zapleteni pripetljaji, pri katerih se sproščajo človeški instinkti, a v katerih se izražajo tudi najgloblje človeške dileme. Vse pa veže trdna volja do življenja. Kakor priča naslov knjige, je avtor razrešil vprašanje, kje in kako je vse to bilo, ni pa dal odgovora na važnejše vprašanje: zakaj.

Povest se razvije na naši obali med Reko in Lovranom v dnevih, ko je to ozemlje osvobodila jugoslovanska vojska; v njej se zrcalijo dogodki tistih dni z vidika Italijana. Zaradi tega Vandanov roman skoroda zahteva prikaz tudi z naše strani, posebno še, ker kaže, da se za osebami in dogodki v njem skrivajo resnični dogodki in resnične osebnosti.

Še bolj važen pa bi bil prikaz druge italijanske knjige; napisati bi ga moral nekdo, ki je poznal kraje in razmere v tistem času. Menim namreč knjigo »Naufragio in Dalmazia 1941—1943« (Brodolom v Dalmaciji 1941—1944), napisal jo je Guido Posar-Giuliani. Avtor, po rodu iz Trsta in, kakor lahko sklepamo po njegovem priimku, slovenskega porekla, je za italijanske okupacije služil kot profesor na hrvatski srednji tehniški šoli v Splitu in nam v barvah, kakršnih nismo vajeni pri italijanskih piscih, a gotovo še najmanj pri takih, ki so bili fašisti, čeprav bolj pasivni kot aktivni, opisuje postopanje italijanskih šolskih in političnih oblasti s hrvatsko šolsko mladino in vso nesrečo italijanske soldateske in raznih italijanskih »Bachovih huzarjev«, kakršen je bil tudi avtor sam, po podlem begu fašističnih poveljnikov in veljakov. Tako živo in do takih nadržbnosti menda ni nihče doslej z naše strani prikazal dogodkov od zloma fašistične Italije in partizanske zasedbe Splita do prihoda Nemcev. Čeprav ni Posarjeva knjiga nikaka dokumentirana zgodovina, temveč samo prikaz lastnih doživljajev s karakterizacijo raznih oseb, je vendar v njej toliko gradiva za presojanje tedanjih razmer in dogodkov, da ne bi smeli mimo nje.

Ta daljši uvod se mi je zdel potreben, prej ko preidemo h konkretnemu prikazovanju dveh takih publikacij. Avtorja obeh sta Nemca in oba sta bila na listi vojnih zločincev. Prva se nanaša na dogodka v sosednji Italiji, druga pa na dogodke na Balkanu. Omenil bom najprej prvo. Napisal jo je bivši polkovnik SS Eugen Dollmann. Ta ali oni bralec ga morda že pozna kot sodelavca nemškega generala Wolffa pri sklepanju kapitulacije nemške vojske v Italiji. Naslov knjige je »Der feige Held« (Strahopetni junak), v italijanski izdaji, ki jo imam pri roki, a ki je gotovo veren prevod, saj obvlada avtor prav tako dobro nemščino kot italijanščino, pa se glasi »L'eroe della paura« (Junak strahu). Že pred tem je Dollmann objavil knjigo »Nacistični Rim«. Tu opisuje svoja doživetja v treh letih, ki so sledila kapitulaciji nemške vojske v Italiji. V knjigi se uveljavlja avanturistični duh pisca, združen z visoko inteligenco, umetniškim čutom in svetovljansko uglajenostjo. Kakor večina fašističnih in nacističnih piscev skuša tudi Dollmann dokazati, da on ni bil takšen kakor drugi, vendar stori to v nenavadni obliki. Ne opravičuje svojih dejanj in jih ne olepšava ali zamolčuje, temveč docela zruši mitologijo, ki je obdajala take junake. Pri tem pa ne prikazuje samo sebe kot »strahopetnega junaka«, temveč prav tako strupeno smeši druge junake svojih spominov, tako svojega neposrednega predstojnika generala SS Wolffa, rajhsfrauenfirer in Gertrudo Scholtz-Klink, Himmlerja, Ciana, policijskega ravnatelja Polita, znanega iz procesa Vilme Montesi, razne monsinjorje, fašističnega policijskega predsednika Bocchinija in njegovega tovariša SD-firerja za Rim Herberta Kapplerja, laži-osvoboditelja Mussolinija O. Skorzenyja, ženo nemškega prestolonaslednika Cecilijo, kralja Faruka, prestolonaslednika Humberta Savojskega, razne predstavnike angleške in ameriške informacijske službe in še celo vrsto drugih znanih osebnosti, s katerimi se je srečal na svoji poti. Lepe besede ima samo za milanskega, bolonjskega in florentinskega kardinala, za ženo Humberta Savojskega Marijo José in za maršala Kesselringa. Glede zadržanja nasproti Kesselringu se mi zdi, da je obveljal rek »roka roko umiva«.

Dollmann je že kot oseba zanimiva prikazen. Zato naj ga na kratko orišem po uvodu, ki ga je napisal maršal Kesselring k Dollmannovi knjigi. (Medtem je tudi Kesselring objavil svoje spomine pod naslovom »Soldat bis zum letzten Tag«).

Dollmann se je rodil ob začetku tega stoletja: oče mu je bil bavarski advokat, mati pa vnukinja osebnega zdravnika avstrijske cesarice Elizabete in hči pravnega zastopnika bavarske kraljeve hiše. Mati ga je uvedla v intelektualne in kulturne kroge na Dunaju in v Monakovem. Dollmann je študiral zgodovino in umetnostno in literarno zgodovino. Po končanih študijah se je lotil znanstvenega raziskovanja v Italiji, zlasti v vatikanskem tajnem arhivu in vatikanski knjižnici. Zaradi svojega znanja italijanskega jezika, a še bolj zaradi svojih stikov z rimskimi znanstvenimi in cerkvenimi krogi je vzbudil pozornost generala Wolffa, načelnika štaba rajhsfirerja Himmlerja, in od leta 1937 dalje je bil nekaj diplomatski predstavnik samega Himmlerja. Kot tak je spremljal italijanske politične obiskovalce v Nemčijo in sprejemal nemške politične goste v Italiji. Od 1938 do druge polovice 1944 je kot tolmač prisostvoval vsem sestankom med Mussolinijem in Hitlerjem.

Med vojno je bil Dollmann najprimernejši posredovalec za zravnavanje raznih problemov med tretjim rajhom in Vatikanom. Zato so ga sprejeli v

organizacijo SS in ga podredili generalu Wolffu, vendar ne za policijske posle. Maršal Kesselring ga je za njegove zasluge dvignil v polkovnika SS in ga uporabljal kot posredovalca v sporih med vojsko, nacistično stranko in fašističnimi hierarhi. Po italijanskem premirju je bil Dollmann v neposredni službi Kesselringa in je opravljal najbolj zaupne in kočljive zadeve, pri čemer so mu pomagale njegove zveze s cerkvenimi dostojanstveniki in fašističnimi veljaki ter celo s partizani.

Vse to je Dollmanna najboljše usposabljal za otvoritev razgovorov z Angleži in Američani. Ti so se začeli jeseni 1944 preko milanskega kardinala Schusterja. (Tudi ta je izdal spominsko knjigo »Gli ultimi giorni di un regime«.) Nadaljevali so se v Švici z Allanom W. Dullesom, bratom sedanjega ameriškega zunanjega ministra Fosterja Dullesa. Razgovori so se pričeli s Kesselringovim pooblastilom, ne da bi ta o tem obvestil Hitlerja in tudi ne načelnika svojega štaba. Tudi A. W. Dulles je postopal proti navodilom svoje vlade v Washingtonu. Končni razgovor o kapitulaciji se je vršil z ameriškim generalom Clarkom v Florenci brez Kesselringove vednosti.

Zaradi tega se Dollmann hvali, da sta on in general Wolff s švicarskimi razgovori »preprečila invazijo padške nižine po kozakih rdečega carja, Dulles pa svojim rojakom najkrutejši končni boj na pobočjih Tirolskih Alp«. Toda Dullesu zameri, da Američani niso znali dalje izkoriščati Nemce, in pravi, da ne ve, kakšna bi bila usoda Evrope, ako bi se tedaj namesto z Dullesom srečal z Winstonom Churchillom, ki je še pomladi 1945 v telegramu poveljniku Montgomeryju namignil na morebitno zopetno oborožitev Nemčije »po brez-pogojni kapitulaciji« za eventualni spopad s Sovjetsko zvezo. Ta možnost se omenja še na raznih mestih v Dollmannovi pa tudi v Neubacherjevi knjigi, o kateri bomo še govorili.

Spričo uspeha, ki so ga imeli razgovori, pa Dollmann zameri Američanom, da so po kapitulaciji njega in Wolffa prepustili njuni usodi.

V knjigi »Strahopetni junak« opisuje svojo odisejado po kapitulaciji nemške armade v Italiji, ki je tako burna in bujna, da bi lahko bila snov za izredno napet film. V tem pogledu je imel že prednika v svojem rojaku Gerhardu Neblu in njegovi knjigi »Unter Partisanen und Kreutfahrern« (Med partizani in križarji), ki je izšla pet let prej.

Že četrty dan po kapitulaciji so ga v Bocnu ameriški vojaki aretirali skupaj z generalom Wolffom, ko je ta praznoval svoj rojstni dan. Odpeljali so ju najprej v taborišče v Modeno, kjer sta kot esesovca bila tarča tam zaprtih nemških vojakov in so se ju izogibali drugi nemški oficirji. Na Dollmannov protest so ju premestili v Rim in jima odredili ločeni celici v neki zgradbi rimskega Hollywooda, »Cinecittà«, ki so ga Angleži spremenili v vojaški zapor. Tam je srečal premnogo nemških in italijanskih osebnosti, ki so še malo prej bile na vodilnih mestih v Nemčiji in Italiji in ki so se sedaj na najbolj nizkotne načine prikupovale novim gospodarjem ali pa so v groznem strahu pričakovale zasluženost kazni, tako zlasti krvavi izvrševalec najkrutejših nacističnih povelj bivši načelnik SD v Rimu Kappler. Med nemškimi konfiniranci je bilo veliko izvršenih in poskušanih samomorov, manj pa med Italijani, med katerimi srečamo princa Borgheseja, ki je veljal za njihovega vodjo, maršala Grazianija, čigar glavna skrb je bila dobiti stike z Vatikanom, odkoder so mu pošiljali v taborišče slaščice, skrivnostnega načelnika OVRE Leta in druge. Prehodna gosta tega rimskega taborišča sta

bili tudi žena in hčerka rajhsfirerja Himmlerja, ki sta šele v taborišču izvedeli za njegovo smrt.

Kaj kmalu se je Dollmannu približal predstavnik angleške informacijske službe »Intelligence Service« in mu nudil razne duševne olajšave, zlasti knjige, a tudi predstavo v kinu, kjer je videl na platnu samega sebe, »kako podobno Orku iz basni požira sveže zaklano človeško meso«.

Iz taborišča sta se Dollmann in Wolff s pismeno prošnjo za pomoč obrnila na tedanjega italijanskega ministrskega predsednika Gronchija. Gronchija je dva meseca pred kapitulacijo aretirala nemška SD. Pri pogajanjih v Luganu, marca 1945, so Američani v dokaz zanesljivosti zahtevali, naj jim Nemci izroče Gronchija, v katerem so Američani videli bodočega osvoboditelja Italije. Toda Gronchi jima ni odgovoril na prošnjo. Morda zaradi tega Dollmann tako pikro zaključuje poglavje o Gronchiju, »češ da se ni izkazal za boga, ampak za fiasco«.

Wolffa so kmalu nato prepeljali kot vojnega zločinca v Nürnberg. Dollmanna pa le nekaj dni pozneje v mnogo strožje taborišče v Ankono.

Tam pa ni vzdržal in pred božičem 1944 je skupaj s tremi nemškimi podčastniki (častniki so smatrali tako početje za nečastno) zbežal iz močno zavarovanega in zastraženega taborišča. Ne bom tu opisoval vseh naravnost fantastičnih pripetljajev tega bega, ki ga je pripeljal v Milan. Tam je na božični dan prisostvoval pontifikalni maši v katedrali in pred koncem maše skozi skrit hodnik, ki mu je bil znan z medvojnih sestankov, našel pot v kardinalovo palačo, kjer so ga ne malo začudení znani mu monsinjorji sprejeli in ga častili z rozolijem. Ko je praznil kozarček, je hudomušno pripomnil, da so prav tako malo prej častili tudi Mussolinija, ki je nato tragično končal, nakar so mu rekli, da je Mussolini odklonil ponudeno mu pijačo.

Nato ga je še v polnem ornatu sprejel kardinal Schuster, ki mu je bil hvaležen za njegovo ponovno posredovanje pri maršalu Kesselringu za rešitev Milana in Padske nižine pred uničenjem. Dal mu je dve možnosti na izbiro: ali vstop v jezuitski samostan, kjer bi imel vse civilne prostosti, ali pa bivanje v zavodu, kjer zdravijo morfiniste in druge podobne bolnike. Dollmann se je odločil za drugo in tako prišel v »Villo Fiorito«, kjer je med sestanovalci in sestanovalkami srečal razne zanimive prikazni. Od teh hočem omeniti samo skupino štirinajstih bivših partizanov, ki so prišli v bolnico kot rekonvalescenti. Ti so Dollmanna navdušeno pozdravili, kajti med njimi so bili nekateri, ki jih je pred dobrim letom v Reggio Emilia v zadnjem trenutku rešil iz krempljev neofašistov, ki so jih žgali po golih telesih z žarečimi likalniki.

V Villi Fioriti ga je obiskal tudi posebni odposlanec novega italijanskega kralja Humberta in ga prosil, naj bi na predvečer ljudskega referendumu za kraljevino ali republiko izstavil kraljevi hiši nekako ugodno karakteristiko. Preden pa se je Dollmann za to odločil, je referendum že odklonil kraljevino.

Obiskali so ga tudi predstavniki framazonov ter mu nudili potni list za inozemstvo in primerno denarno pomoč pod pogojem, da bi spisal svoje memoare in jih prepustil njim v eksploatacijo. Ta predlog pa je odbil in je rajši ostal dalje v »Villi Fioriti«.

Toda bivanje med anormalnimi ljudmi mu je šlo na živce in želel je drugam. Njegova želja se mu je izpolnila. Kako in točno kdaj, pa ne izvemo

iz knjige. Dollmann nam samo pove, da je od tedaj imel zase celo stanovanje, čeprav hudo zanemarjeno, v najlepšem predelu Rima in da sta bila njegova redna gosta predstavnika ameriške informacijske službe, ki jih on navaja samo kot Pata in Patachona. Ta dva sta mu preskrbeli tudi izkaznico, da je v ameriški službi, vendar sta ga svarila, naj se preveč ne kaže v javnosti, ker je preveč znan.

Toda Dollmann ni poslušal tega nasveta in nekega dne so ga italijanski policisti aretirali, ko je zamaknjeno gledal film »Zasanjani poljubi«. Zaman se je skliceval na svojo legitimacijo s tujim imenom. Z zadevo se je moral ukvarjati sam policijski ravnatelj Polito, ki je v stiski vprašal za nasvet samega De Gasperija in razne druge politične osebnosti. Dollmannu se je zdel najbolj nevaren tedanji podtajnik v notranjem ministrstvu, Cucco. Končno sta ga rešila iz zagate Pat in Patachon.

Toda zadeva je prišla v javnost. O njej so veliko pisali italijanski listi. Sredi novembra 1945 je sledil odmev iz Moskve. Ta se ni omejeval samo na rimski »škandal« z nekdanjim polkovnikom SS, ki se je smel pod zaščito Američanov prosto gibati po Rimu, temveč je bil naperjen še posebno proti razgovorom v Švici, spomladi 1944, ki jih je Washington prikrival in glede katerih je Kesselring izjavil, »da je hotel tako odpreti fronto, da bi ameriške čete lahko korakale proti vzhodu«.

Nasproti italijanskim oblastem so bile ameriške vsemogočne, ne pa nasproti sovjetskimi. Zato je moral Dollmann zopet za rešetke, tokrat v vojaške zapore v Rim. Tam je v februarju 1947 izstavil nekako spomenico v obrambo maršala Kesselringa.

Življenje v tem zaporu je bilo za Dollmanna pretežko, zato si ga je skušal sam končati, vendar mu to ni uspelo. Pač pa so tako postali pozorni na njegovo telesno propadanje, začeli so ga zdraviti in ga za binkošti 1947 prepeljali v Nemčijo, in sicer v vilo Alasko v Oberurslu pri Frankfurtu, ki jo je zgradila cesarica Avgusta za onemogle protestantske učiteljice. Tudi v novem bivališču je prišel v stike z zanimivimi osebnostmi, tako z ameriško igralko Axis Sally, ki se je udinjala Göbelsu in je bila prepričana, da bo s svojo besedo in igro pridobila ameriške vojake za nacizem, dalje pisca knjige »Žarota v Nemčiji« Skorzenyja, ki se je neupravičeno izdajal za osvoboditelja Mussolinija.

Tudi v Oberurslu ni Dollmann dolgo vztrajal, njegov nemirni duh mu ni dal obstanka. S pristankom ameriških oblasti je šel na svoj dom na Bavarskem. Tam pa je ostal le, dokler ni izčrpal živilske zaloge, ki jo je prinesel s seboj kot dar Američanov.

Zopet ga je gnalo v svet. Brez potnega lista je prekoračil Alpe, toda ko je bil že v dolini na tirolski strani, so ga ustavili avstrijski financarji. Misleč, da se bo s tem prikupil Avstrijcem, je zatajil svoje bistvo nemškega oficirja. Zato je moral okusiti dobrote avstrijskega in nato še francoskega zapora. Hudomušni Francozi so dali nekdanjega polkovnika SS v isto celico z židovsko »bando Stern«, ki je v znak protesta izvršila bombni atentat na neko železniško postajo na Dunaju. Od teh Židov je bivši polkovnik SS izvedel za najnovejše vrste nemškega orožja in za razne načrte izseljevanja Židov; z njimi pa je bil deležen tudi vseh dobrot, ki so jih dobivali od svojega rabina.

Francosko sodišče ga je obsodilo na trideset dni zaporu, ker je brez dovoljenja prekoratil mejo. Celotne kazni pa ni preстал, ker mu je francoska oblast na njegovo skoroda nesramno zahtevo dovolila, da prebije božič pri sorodnikih v Innsbrucku, pod pogojem, da čimprej zapusti od Francozov okupirani del Avstrije.

Res ga je nekaj dni pozneje ljubica tajinstvenega ameriškega diplomata Rossa, ki je bil kmalu potem na Dunaju ubit, spravila preko Brennerja v Italijo, zaprtega v kovčku.

Na postaji v Benetkah bi ga moral po dogovoru počakati tajnik goriškega nadškofa Margottija, da ga spravi v Švico. Zaman se je oziral po pričakovanem rešilnem angelu. Tik pred odhodom vlaka pa se mu je približal mladenič v elegantnem smučarskem dresu in se mu predstavil kot privatni tajnik goriškega nadškofa don Gabriele »Saraceno«. Dollmann ni mogel verjeti, da se za tem pravim sonnyboyem skriva duhovnik. Še bolj pa se je začudil, ko je v Milanu vstopila v njun vagon skupina prav tako elegantno opremljenih mladeničev in mladenk. Bila je to milanska aristokratska mladina. Dekleta so bila poverjena donu Saracenu, da se z njimi po mili volji smuča po gorskih pobočjih in »opravlja duhovne vaje na snegu«.

Don Gabriele je srečno spravljal Dollmanna v Švico, in sicer s pomočjo dekleta, ki je med vojno aktivno sodelovala v partizanskih bojih in tam bila tudi težko ranjena.

Ta duhovnik pa ni izmišljena oseba, le njegovo ime ni Saraceno, kakor piše Dollmann, temveč Soranzo. Ta Soranzo je pred kratkim, istega dne, ko je tržaški škof Santin blagoslovil istrsko begunsko naselje na Proseku pri Trstu, kot generalni vikar zastopal goriškega nadškofa pri podobnem slavlju drugega takega naselja v Sesljanu.

S prihodom na švicarska tla se v bistvu zaključujejo Dollmannovi spomini. Sedaj menda Dollmann zopet živi v Italiji, tako vsaj sklepam po njegovem sodelovanju pri italijanski reviji »Il Borghese«, kjer je še letos meseca junija objavil zanimiv članek o novi nemški vojski, o njenem generalnem inšpektorju in o nemškem vojnem ministru.

Drugi knjigi, ki jo hočem predstaviti, je naslov »Sonderauftrag Südost 1940—1945« (Poseben nalog na jugovzhodu 1940—1945). Napisal jo je Hermann Neubacher, ki ga marsikateri bralec že pozna iz zadnjih vojnih let. Čeprav se ta knjiga razlikuje od Dollmannove po kraju dogodkov, po svojstvu pisca in po načinu podajanja, je vendar, kakor homo videli, med obema silna podobnost. Na to nas opozarja že podnaslov knjige »Bericht eines fliegenden Diplomaten« (Poročilo letečega diplomata).

Ze življenjska pot je pri Neubacherju Dollmannovi močno podobna. Oba sta se na kaj čuden način rešila preteči smrtni obsodbi in pri obeh je večina vodilnih ljudi, s katerimi sta prišla v stike in ki jih omenjata v svojih knjigah, umrla nasilne smrti.

Neubacher je bil rojen Avstrijec in je že v prvem desetletju med obema vojnama veljal za strokovnjaka v gospodarskih problemih na jugu in vzhodu. Po prepričanju je bil nacist in kot tak je po anšlusu postal dunajski župan. Ob izbruhu vojne (januarja 1940) pa so ga poklicali v zunanje ministrstvo in ga poslali kot posebnega poslanca v Bukarešto, da zagotovi Nemčiji redno dobavo gorilnih olj, ki so jih zahodne sile blokirale.

Naslednje leto je prejel nadaljnji posebni nalog: sklepal je dogovor z Bolgarijo za gospodarsko oskrbo nemških čet na prehodu v Grčijo.

In dobro leto nato je imel še tretji posebni nalog: urediti gospodarsko in finančno vprašanje Grčije, kjer je razsajala lakota in je grozil popoln finančni polom.

V avgustu naslednjega leta (1943) pa je po padcu Mussolinija in po združitvi nemških vojaških vrhovnih poveljstev na jugovzhodu pod maršalom Weichsom postal posebni pooblaščenec zunanjega ministrstva za jugovzhod z nalogo, da koordinira zunanjepolitične zadeve v Srbiji, Črni gori, Albaniji in Grčiji. Kot tak je imel sedež v Beogradu in je bival na Dedinju. Septembra istega leta je po odpadu Italije od Nemčije dobil še dodatni nalog, naj uredi »ustanovitev neodvisne Albanije iz lastnih nagibov«.

Jasno je, da se je pri izvrševanju tolikih in tako pestrih poslov moral silno hitro premikati. To je bilo mogoče samo z letalom in dejansko je večji del svojega življenja v tistih letih prebil v letalu. Od oktobra 1942 do oktobra 1944 je napravil kar 215 poletov, po večini prav dolgih in čestokrat tudi hudo nevarnih.

Z nemškimi četami se je umaknil tudi on z Balkana in decembra 1944 je prevzel vodstvo urada nemškega zunanjega ministrstva za Srbijo, Črno goro, Albanijo in Grčijo na Dunaju. Tik pred vkorakanjem sovjetske armade na Dunaj se je umaknil s svojim uradom v Kitzbühel na Tirolsko, kjer mu je bila poverjena skrb za emigrante iz balkanskih dežel.

Pred koncem je prejel še zadnji posebni nalog. Pod Dönitzovo vlado, ki je sledila Hitlerjevi, je postal zunanjepolitični svetovalec maršala Kesselringa pri kapitulaciji njemu podrejenih čet. Tudi v tem pogledu je bila tedaj podobnost med njim in Dollmannom. Toda ta nalog je trajal kratek čas, kajti že dva dni kasneje je prišlo do splošne kapitulacije (6. maja 1945).

Niti teden dni nato so ga ameriške oblasti pozvale v Kufstein in ga pridržale. V enem dobrem letu je preizkusil kar devet ameriških konfinacijskih taborišč in zaporov, med temi tudi justični zapor v Nürnbergu. Junija 1946 so ga »posodili«¹ Jugoslaviji kot pričó v procesu proti Draži Mihajloviću. Šest let je čakal v zaporu, maja 1951 je bil od vojaškega sodišča v Beogradu obsojen na 20 let robije. Toda že po poldrugem letu je bil izpuščen in se je vrnil v svojo domovino.

Sam piše v svoji knjigi, da ne goji zaradi tega nobenega sovraštva in jeze proti Jugoslaviji. Obsodili so me, pravi »z vso vljudnostjo in z motivacijo, proti kateri med razpravo nisem mogel in nisem hotel ugovarjati, češ da sem kot gospodarstvenik in diplomat ojačil vojno moč tedanjega nemškega rajha in podpiral nemško vojsko v boju proti partizanom na jugovzhodu. Nisem tajil, da sem to res storil, kolikor je bilo v mojih močeh«. In v Dollmannovem stilu še dodaja: »Za tako izjavo ni bilo tedaj več treba posebnega poguma. Vrsta vojnih zločincev, h katerim sem pripadal, je bila že iz mode«.

Iz tega kratkega orisa njegovega življenja je že razvidno, koliko bi nam lahko pravil Neubacher in koliko je res tudi opisal v svoji knjigi. V tem prikazu pa se bom omejil samo na drugi del knjige, ki govori predvsem o Jugoslaviji. Toda od teh nadvse zanimivih podatkov bom mogel odbrati le najvažnejše. Tako nam je pri opisu razkosanja Jugoslavije ob aprilu 1941 povedal, da je s svojim posredovanjem preprečil vkorakanje Madžarov

v jugoslovanski Banat, ker je izvedel, da bi sicer Romunija stopila v vojno proti Madžarski.

Po njegovi izjavi pa ni imela nemška politika nikdar namena, da bi razbila Jugoslavijo, in to tudi ni bilo v njenem interesu, pač pa da je bil to stari cilj italijanske politike »mare nostro«. V zvezi s tem trdi, da sta Slovenija in Hrvatska prijazno in celo navdušeno pozdravili nemško vojsko, ker se nista čutili vezani na »beograjski centralizem«.

Kot dokaz, da Nemčija ni pripravljala napada na Jugoslavijo, navaja dejstvo, da je Nemčija nekaj mesecev pred bombardiranjem Beograda kupila od francoskih akcionarjev delnice borskega rudnika, do katerih bi po okupaciji Jugoslavije prišla mnogo ceneje.

Tako so italijanska politika »mare nostro«, madžarski revizionizem in velebolgarska aneksionistična težnja imele dobiček od nemške bliskovite vojne na Balkanu.

Titu priznava zaslugo, »da je iz gozda z 'dialektično' sigurnostjo proglasil jugoslovansko federacijo ter je tako med centralistično velesrbsko tezo, ki je bila odpovedala, in antitezo zdrobitve, kateri je kmalu sledilo streznjenje, ustvaril sintezo, ki je močno privlačevala«. To dejstvo pa so v nemškem glavnem stanu podcenjevali.

Neubacherjev načrt je bil, kakor izhaja iz njegove knjige, in kakor je stalo tudi v obtožnici, da se z Nedićem na čelu ustvari velika Srbija, ki bi zajemala Srbijo, Sandžak in Črno goro, da pridobi za to rešitev Dražo Mihailovića in Ljotića ter da se omili maščevalni postopek proti domačemu prebivalstvu.

Take načrte je razvijal v razgovorih z Ribbentropom in s samim Hitlerjem, toda Hitler je, kakor pravi, premočno tičal v avstrijskem predsodku o Srbih, češ da so vsi samo razbojniki in atentatorji. Tako je tudi po njem izposlovani obisk Nedića pri Ribbentropu in pri Hitlerju ostal brez uspeha: Nedić je bil in je ostal vladni šef brez eksekutivne moči.

Delen uspeh je imel vsaj glede maščevalnih ukrepov, njemu je uspelo, da so odpoklicali generala policije in SS v Beogradu Meissnerja, ki je veljal za pravega krvoločnega psa.

Zanimiva so njegova izvajanja o sodelovanju z Dražo Mihailovićem. Pravi, da so že pred njegovim prihodom v Beograd četniki v Srbiji, Bosni in Hercegovini, Črni gori in Dalmaciji ob raznih prilikah nastopili z nemškimi in italijanskimi četami proti partizanom. To sodelovanje pa ni bilo nemškemu glavnemu stanu po volji in je bilo pravzaprav prepovedano. Toda krajevna poveljstva so se ga pridno posluževala, ne nazadnje tudi sam Neubacher. Kakor nemškemu glavnemu poveljstvu, piše Neubacher, tudi Draži Mihailoviću ni bilo »oficialno« nič znanega o tem sodelovanju in je obsojal podrejene poveljnike, ki so to delali, kot »izdajalce«.

Neubacher pa je bil direktno in indirektno najbolje obveščen o Draži Mihailoviću in njegovih četnikih, in prav to je bila ena glavnih obtožnic proti Neubacherju. Vendar se Neubacher ni nikdar osebno sestal z Mihailovićem. Ko je po razdoru med Angleži in Mihailovićem predlagal zunanjemu ministrstvu tak sestanek, je Ribbentrop to prepovedal.

Pač pa se je avgusta 1944 vršil sestanek med Nedićem in Dražo Mihailovićem, in sicer v popolnoma zatemnjeni sobi, tako da se drug drugega nista videla, temveč spoznala samo po glasu. Ob tej priliki je Mihailović spričo

komunistične nevarnosti zahteval gmotno pomoč in oborožitev 50.000 mož po Nemcih. Neubacher je naslovil to željo na pristojno mesto, a ni bila uslišana, kajti glavni stan, posebno še Hitler in njegov najožji krog sodelavcev, je gledal z nejevoljo in nezaupanjem na take stvari.

Poglavje o partizanih in o Titu je pisano z nepristranostjo in s pravim spoštovanjem in se zaključuje z besedami: »Dejstvo, da sem 21. novembra 1952 živ zapustil to deželo, je zame najgloblji spomin na maršala Tita.«

Podobno kakor Dollmann z Vatikanom in z raznimi kardinali, tako je tudi Neubacher imel tesne stike z raznimi cerkvenimi poglavarji. Tako posebno hvali atenskega metropolita Damaskinosa, ki ga ima za najmočnejšo politično osebnost tedanje Grčije. Iz Jugoslavije omenja srbskega patriarha Gavрила in vladiko Nikolaja Velimirovića. Oba sta bila zaprta v nekem samostanu v Banatu. Pri umiku so ju Nemci vlekli s seboj in končala sta v bolnišnici v Dachauu. Od tam ju je rešil Neubacher ter spravil na Dunaj. Sredi aprila 1945 je zanju izposloval dovoljenje, da gresta na Primorsko med tam zbrane srbske četnike, in Hitler je Neubacherju dal nalog, da osebno skrbi za njuno varnost.

Neubacher se je res še meseca aprila odpravil na Primorsko, kjer so v okolici Trsta, kakor piše, bili zbrani četniki Dr. Jevdjevića (kakih 2000 mož), dalmatinskega popa Djuića (kakih 6000 mož) ter Ljotić s kakimi 3000 prostovoljci. Neubacherjeva naloga je bila, da poizve, koliko bi utegnile te čete biti nevarne Nemcem, ko bi prišle v stik z Angleži. Ljotić je imel za nečastno, da bi od Nemcev prejeto orožje uporabil proti Nemcem, Djuić bi bil sledil Ljotićevemu zgledu. Le glede Jevdjevića ni mogel Neubacher biti na jasnem, ker je ta čakal na Mihailovićevo navodila. Toda prej kot Angloameričani je prišla v Trst jugoslovanska osvobodilna vojska.

Gavrilo se je vrnil v Beograd in tam deloval do svoje smrti. Nikolaj pa se je izselil v ZDA, kjer je začel križarsko vojno proti Titovemu režimu. Pravilno ugotavlja Neubacher, da taka križarska vojna ni več moderna in da tudi ni interesantna, če se ne oslanja na primerno število oklopnih divizij.

Veliko bi še lahko povzel iz Neubacherjeve knjige, toda že s tem sem nedvomno vzbudil v bralcih željo, da bi sami brali to in tudi kako drugo v tem prikazu omenjeno knjigo. S tem sem svojo nalogo zaključil.

Naj ob zaključku še povem, da je Neubacher živ in da je bil med osebami, ki so bile sredi decembra 1955 ob slavnostnem sprejemu maršala Tita v prestolni dvorani v Adis Abebi, navzoč tudi Hermann Neubacher v svojem novem činu »svetovalca in upravnega komisarja pri mestni upravi Adis Abebe«.

Lavo Čermelj